

Powstanie grodu i początki parafii. Wiek X-XIV.

Na 18°05' długości geograficznej wschodniej i 53°08' szerokości geograficznej północnej leży Fordon, najstarsza dzielnica Bydgoszczy, posiadająca do 1973 roku prawa miejskie. Fordon, ściśle związany z rzeką Wisłą, będącą przez wieki źródłem siły dla osady i czynnikiem miastotwórczym. Wisła miała i ma wpływ na klimat i gospodarkę niegdyś miasta, dzisiaj dzielnicy. Rzeka niszczy stale i nieodwracalnie niezabezpieczony wysoki brzeg, zabierając w swoje wody fragmenty zachowanego z czasów średniowiecznych grodziska – WYSZOGRODU.

Nazwa Wyszogród ściśle łączy się z historią Fordonu. Był to bowiem gród, który poprzedził wybudowanie osady fordońskiej, potem miasteczka. Zarówno badania archeologiczne, jak i inne dostępne źródła pisane wiążą początki Fordonu z istnieniem wczesnośredniowiecznego grodu, jakim był w owe czasy Wyszogród. Stąd można powiedzieć, że historia Wyszogrodu zapoczątkowuje i historię Fordonu.

Początków grodu nie sposób ustalić. Jeśli chodzi o najwcześniejszą datę, wydaje się słusznym wspomnieć rozprawę o przebiegu granicy plemiennej, zawartą w artykule P. Szafrana, gdzie znajduje się opis sporu, jaki toczył się o wytyczenie tzw. granicy plemiennej pomiędzy Pomorzem a Wielkopolską. Ziemia bydgoska była minimalnie objęta właśnie tą granicą (wiek IX). Jak zaznaczono niżej, na tej granicy były dwa wieki później budowane grody graniczne. Do takich należał Wyszogród.

Wyszogród wymieniony jest po raz pierwszy w źródłach pisanych w 1113 roku przy opisie zdobycia grodu przez Bolesława Krzywoustego. Wymieniony jest jako „castellum”, w posiadaniu nie znanego bliżej księcia pomorskiego. Gród znajdował się w granicach dzisiejszego Fordonu. Nazwa Wyszogród jest tłumaczona jego topograficznym położeniem na wysokiej terasie Wisły. Pełnił on początkowo bazę wypadową Pomorzan przeciw Piastom – podobnie jak inne grody, do chwili zdobycia wszystkich grodów nadnoteckich i Pomorza Nadwiślańskiego przez Bolesława Krzywoustego.

Podstawową jednostką administracyjną w tym czasie (wiek XII-XIV) były kasztelanie, które zastąpiły dawne okręgi grodowe i opola (zmniejszenie i zanik terytoriów kasztelańskich nastąpił w II poł. XIV wieku). Wzmianka ta jest bardzo istotna, gdyż od XII wieku i Wyszogród był grodem kasztelańskim. Jest to po raz pierwszy wymienione w 1145 r., gdy komes Janusz otrzymał Wyszogród jako beneficjum urzędnicze.

Sam kasztelan wyszogrodzki został wymieniony w 1238 roku. W 1198 r. jako świadek na dokumencie podpisał się prezbiter Joannes de Wissegrad. Dokument dotyczył darowizny księcia Grzymisława dla Joannitów, którym darował: Starogard, Wyszogród, podobnie jak Kruszwicę, Inowrocław, Dobrzyń, Włocławek i Słońsk, które to grody należały do najstarszych kasztelani Kujaw.

Wyszogród posiadał duże znaczenie. Był nie tylko ośrodkiem władzy administracyjnej i kościelnej, ale przede wszystkim grodem granicznym, broniącym w XII wieku dostępu do ziem polskich. Był też ważnym punktem na jednym z najważniejszych szlaków handlowych, o czym świadczy fakt, że w 1145 r. była w Wyszogrodzie komora celna przy drodze na Pomorze. Komora ta była prawdopodobnie do 1252 r. W dokumencie z tegoż roku czytamy, że cła płacili wszyscy, którzy z Kujaw przechodzili do Pomorza: „... item in Budegostya theolonium solvit transiens supra pontem in Pomeranyam sive de pomeranya. Item in Wissegrad theolonium solvit transiens in Pomeranyam”.

Niewątpliwie lokalizacja grodu bezpośrednio nad Wisłą – ważnym szlakiem komunikacyjnym, a zarazem drodze lądowej z południa w kierunku Gdańska, decydowała o jego dużym znaczeniu także strategicznym, o czym świadczą dalsze losy Wyszogrodu.

W 1271 r. gród był w posiadaniu książąt pomorskich – książę Warcisław zajmuje go w walce z Mestwinem II. W 1286 r. kasztelania przeszła w posiadanie księcia Mestwina pomorskiego. Potwierdził on bowiem, jako kasztelan, darowiznę księcia Kazimierza Kujawskiego, uczynioną kasztelanowi byszewskiemu w 1257 r.: „... in suo domino et districtu castellania Wissegrod”. Następnie Mestwin odstąpił kasztelanię wyszogrodzką w 1289 r. Przemysławowi II Wielkopolskiemu.

W 1296 r., po wyprawie Władysława Łokietka w celu umocnienia władzy na Pomorzu Nadwiślańskim, kasztelania wyszogrodzka została na stałe przyłączona do północnych Kujaw przez księcia Leszka Inowrocławskiego.

W połowie XIII w., ze starego grodu został wydzielona mniejsza, ale znacznie podwyższona część, która miała charakter wojskowo-administracyjny, o czym świadczą wyniki przeprowadzonych badań archeologicznych. Reszta grodu weszła zapewne razem z podgrodzem, w skład kształtującego się ośrodka typu miejskiego.

Wyszogród, uważany jako klucz wiodący na Pomorze, był bardzo niedogodny dla Zakonu Krzyżackiego, który już w owym czasie miał duże znaczenie na tych terenach. Krzyżacy postanowili gród zniszczyć. Został spalony w 1329 roku przez komtura chełmińskiego Otto von Luterberga. Załoga grodu została wycięta, a mieszkańcy – zostali zmuszeni do przeniesienia się w inne miejsce, nieco na północ, w miejsce dzisiejszego Fordonu.

Po tym wydarzeniu Wyszogród nigdy nie został już odbudowany. Pozostała jeszcze jednak przez kilkadziesiąt lat parafia z kościołem oraz wieś, zwana Wyszogrodem.

O parafii wyszogrodzkiej – poniżej. Data założenia nowej osady, zwanej Fordonem, pojawia się w 1325 r., kiedy przywilej upoważnia niejakiego Tomasza z Jaksic do założenia miasta na prawie magdeburskim. Wydaje się jednak, że założenia miasta dokonał książę kujawski Władysław OpolSKI w 1382 r. Osada otrzymała wszystkie uprawnienia, przysługujące miastu, a potwierdził je 4 lipca 1424 r. król Władysław Jagiełło.

Od daty zniszczenia grodu przez Krzyżaków (1329) nazwa Wyszogród pojawia się w dokumentach z II poł. XIV w. – 8 lipca 1343 r., kiedy na mocy pokoju w Kaliszu króla Kazimierza Wielkiego i Zakonu Krzyżackiego, ziemia bydgosko-wyszogrodzka została przyłączona do Królestwa Polskiego i złączona z terytorium bydgoskim.

Siedziby kasztelanów, jak wyżej zaznaczono, były nie tylko ośrodkami gospodarczymi czy militarnymi, ale także kościelnymi. Wyszogród, posiadający już w XII wieku duże znaczenie handlowe i strategiczne jako ważny punkt graniczny państwa polskiego, zabezpieczający i kontrolujący wiślański szlak handlowy, miał także swój kościół parafialny. Od nazwy grodu parafia nosiła nazwę wyszogrodzkiej. Dzisiejsza parafia św. Mikołaja jest kontynuacją parafii wyszogrodzkiej i taka nazwę spotykamy we wszystkich dokumentach.

Centralnym miejsce każdej parafii jest kościół, jako widzialny znak istnienia w danym miejscu Kościoła Chrystusowego. Kościół wyszogrodzki był zbudowany prawdopodobnie na podgrodziu.

Nosił pierwotnie wezwanie św. Marii Magdaleny. Wspomina go wyżej wspomniany dokument z 1198 r., w którym występuje jako świadek prezbiter Jan z Wyszogrodu.

Jeśli wierzyć legendzie, że biskup Wojciech, płynąc na misję do Prus, poświęcił osobiście kościół wyszogrodzki, musiało to być w 997 r. Wtedy bowiem św. Wojciech udawał się do pogańskich Prusów. Następną wzmianka o kościele jest z 1232 r. – o uiszczeniu na rzecz kościoła św. Magdaleny opłat w wysokości 3 marek rocznie przez Krzyżaków, zamiast dziesięciny z Orłowa, z której zostali zwolnieni przez biskupa kujawskiego Michała. Parafialny kościół wyszogrodzki był uposażony do lat 30-tych XIII w. w dziesięciny w Orłowie i Sielcu na Kujawach (obecnie Solec Kujawski). Historycy średniowiecza - St. Kujot oraz S. Kozierowski i S. Librowski do najstarszych parafii zaliczają: Bydgoszcz (X-XI w.), Byszewo (XII w.), Dóbrcz (XII w.), Osielsko (1200 r.), i Wyszogród (X-XI w.).

Za tym, że Wyszogród należał do najstarszych parafii, przemawia samo istnienie grodu. Wzmiankowana wyżej data 1198 i prezbiter wyszogrodzki Joannes, potwierdzają istnienie kościoła w Wyszogrodzie już w XII wieku. W wykazie parafii z 1325 i 1327 roku wymieniono tylko Wyszogród i Dóbrcz.

Po wzmiankowanym wyżej zburzeniu Wyszogrodu przez Krzyżaków w 1329 r. mieszkańcy grodu przenieśli się bardziej na północny zachód, na teren dzisiejszego Fordonu, zakładając tam nową osadę. Ale, jak wynika ze źródeł, w 1349 r. Kazimierz, książę szczeciński, wybudował nowy Kościół, na miejscu zniszczonego przez krzyżacki najazd. Kościół ten przez długi czas nazywany był albo „ecclesia Wysogrodiensis” albo Fordanensis”.

Po napadzie krzyżackim, jak wiadomo ze źródeł, niezniszczona część grodu i podgrodzie weszły w skład kształtującego się nowego ośrodka miejskiego, który przejął funkcję dotychczasowej kasztelani. Nazwa nowopowstałej osady uległa zmianie, o czym będzie jeszcze poniżej, w następnej części dziejów, ponieważ będzie to już wiek XV.

Wyszogród, mimo zniszczenia przez Krzyżaków, istniał, a na pewno istniał kościół, o czym świadczą właśnie dokumenty kościelne. Położenie i funkcje kościoła w Wyszogrodzie poznajemy z XVI-to wiecznych wizytacji. Wynika z nich, że kościół wyszogrodzki, w spełnianiu funkcji duszpasterskich i parafialnych został zastąpiony przez kościół w Fordonie. Nastąpiło to po 1375 r., kiedy funkcje parafialne spełniał jeszcze kościół w Wyszogrodzie, a przed 1413 r., kiedy wymienia się już kościół fordoński. Wielokrotnie podważano tożsamość Wyszogrodu z dzisiejszym Fordonem. Dyskusje jeszcze trwają pomiędzy historykami. Tradycja jednak każe, by parafii fordońskiej nie traktować jako oddzielnej, różnej od wyszogrodzkiej. Jest bowiem jej kontynuacją.

Aby jeszcze pełniej zrozumieć funkcje i zależności, a także skomplikowane dzieje parafii wyszogrodzko-fordońskiej należy powyższe wyjaśnienia uzupełnić o kilka uwag, dotyczących zasięgu ówczesnych diecezji, dekanatów i archidiaconatów w XII-XIV wieku, a także nadań i uposażeń parafii. Np. jeśli chodzi o uposażenie parafii – może ono także wskazywać na wiek powstania i być jeszcze jednym dowodem jej istnienia. Najstarsze bowiem parafie były uposażone tylko w dziesięciny i całe wsie.

Do tych należała parafia wyszogrodzka. Jej uposażeniem była wieś Jaruzyn.

W spisie uposażenia kościoła wyszogrodzkiego w XIV wieku (opartego na przywilejach z XIII-XIV wieku) spotykamy zapis, że należały do niego: wieś Jaruzyn, łacha Stara Dobrznica (wyzna-

czająca dawny bieg ujściowego odcinka Brdy) na odcinku od Wisły do jeziora „Lyestnicza” wraz z tym jeziorem oraz łąka „Rokyczen” nad Wisłą między grodem a Brdą aż do Czerska.

Parafia wyszogrodzko-fordońska, znajdująca się na Kujawach, należała terytorialnie do diecezji włocławskiej, która wraz z płocką podlegała metropolii gnieźnieńskiej. Diecezja włocławska powstała w latach 1123-1125, w czasie legacji w Polsce legata papieskiego Idziego z Tuskulum. W XII w. W diecezjach polskich zaczynają powstawać archidiakonaty terytorialne.

Od XIII aż do XIX wieku diecezja włocławska była podzielona na 3 archidiakonaty: włocławski, kruszewicki i pomorski. W ciągu XIII w. I na pocz. XIV – ukształtował się jeszcze jeden podział. Archidiakonaty zostały podzielone na mniejsze jednostki – dekanaty, na czele których stali dziekani, podlegli archidiakonom. Parafie w Wyszogrodzie i Dóbrczu leżały na terenie archidiakonatu kruszewickiego, dekanatu bydgoskiego; są wymienione w wykazie źródłowym dekanatów kujawskich z 1503 roku. Wszystkie przekazy źródłowe stwierdzają jednoznacznie, iż na 13 parafii dekanatu bydgoskiego za najstarsze uznać należy: wyszogrodzką, bydgoską, w Dóbrczu i Byszewie. Najstarsze przekazy źródłowe – to wykazy parafii i kościołów z 1325 i 1327 roku, gdzie wymienia się w dekanacie bydgoskim tylko kościoły w Wyszogrodzie i Dóbrczu.

Dla porównania można dodać, że np. kościół w Bydgoszczy jest wymieniony w 1402 r., w Byszewie – w 1388 r., w Koronowie – 1383 r., Osielsku – 1435 r., w Żołędowie – 1489 r.

Koniec XIV w. jest zarazem granicą dziejową, wyznaczającą koniec funkcjonowania parafii wyszogrodzkiej. Funkcje kościoła w Wyszogrodzie przejął kościół i parafia fordońska. Kościół w Wyszogrodzie uległ zniszczeniu. Niestety, daty zniszczenia zarówno kościoła, jak i ocalałych z 1329 r. resztek grodu, nie można ustalić z powodu braku źródeł.

Kronika parafialna - dzieje najdawniejsze X - XV w.